

az irányba mutatnak, hogy a holland szükségletek és megítélések inkább pragmatikusak, mint a magyarokéi, de ez utóbbi sem mondható már teljesen hagyományelvűnek.

A kötet az előbbieken kívül még számtalan érdekes eredményt tartalmaz, különösen az érvelő fogalmazás, mint lehetséges érettségi feladat kimunkálása példaszerű. Az iskolai fogalmazást, mint műfajt, Kádárné (1990)<sup>1</sup> úttörő munkája óta még nem elemezték ilyen körültekintően, és mégis rendkívül eredetien.

A szerző bőségesen dokumentálja írását, a tesztfeladatokon kívül az értékelési szempontokkal is megismerkedhetünk. Elméletileg igényes kérdéseket tárgyal elemzéseiben, mégsem csak elméleti szakembereknek ajánlom olvasásra a könyvét, hanem gyakorló pedagógusoknak is, mivel a stílusa a lehetőségekhez mérten könnyed, a bonyolult ábrák és táblázatok tökéletes megértése nélkül is követhető.

Cs. Czachesz Erzsébet

### **Bassola Zoltán: Ki voltam... Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai OPKM, Budapest, 1998.**

Közismert tény, hogy a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium elnöki iratai 1956-ban elpusztultak, így a minisztérium világháború előtti működési mechanizmusáról rendkívül kevés dokumentummal rendelkezünk. (A századfordulóra vonatkozóan pedig még az osztályanyagok sincsenek meg...) *Hóman Bálint* iratai az OSZK-ban elsősorban a kultúrpolitika, az egyetempolitika, a tudománypolitika kutatója számára számítanak fontos személyi összefüggések forrásának – az iskolatípusok, a tanügyigazgatás, az egyház-állam viszony, a tantervtörténet iránt érdeklődő oktatástörténész, oktatásszociológus nem sok adatot talál bennük.

A személyes visszaemlékezések, naplók jelenének bepillantást a minisztérium munkájába, összefüggő írásos dokumentum a két háború közötti kultuszminiszterek közül csak *Hóman* után maradt, arra is jellemző azonban, hogy sokkal inkább a magyar jobboldal politikatörténete iránt érdeklődő szakember számára szolgál alapvető forrásként, mint a tanügyigazgatás-történész számára. (Ettől persze azt igenis fontos lenne kiadni...)

Az 1945 előtti oktatáspolitikai vezető tisztviselői ma kivétel nélkül halottak. Amikor jelen sorok szerzője 15 esztendővel ezelőtt megkísérelte a volt vezető tisztviselőket megtalálni, egyedül az 1944-ben politikai államtitkár *Mester Miklóssal* sikerült egy több napos beszélgetést folytatnia – a német megszállás előtti idők államtitkárait, helyettes államtitkárait, sőt az ügyosztályok vezetőit sem sikerült már fellelni.

A jelen kötet csak töredékeiben képes pótolni azt az információt, amit történeti interjúkkal nyerhettünk volna.

Az 1968-ban elhunyt *Bassola Zoltán* ugyanis rengeteget tud, jó megfigyelő, pontos visszaemlékező – de nem történész, nem szociológus, s úgy tűnik a politika – még az oktatáspolitikai sem – igazán érdekli. A könyv első 184 oldala egy átlagos középosztálybeli értelmiségi karrier képe – nem jobban s nem kevésbé használható, mint bármely más, középiskolai éveket, *Eötvös*-kollégiumot, kezdő tanári sorsot felelevenítő életrajz. (Az értő – és a kötet jelentőségét el nem túlzó – előszót író *Kardos József* így ír: „egyedi, mint minden ember élete”. ) Egyszer talán egy kultúrantropológus hajlandóságú oktatástörténész összeszedi, elemzi a sok tucat, sőt talán több száz hasonló forrást – akkor derül majd ki, „mennyire volt benne” ebben a későbbi fényes minisztériumi karrier előjele... Hasonlóképpen nem szolgálnak újdonsággal az ostrom alatti élmények, illetve az 1945 utáni lét mindennapjait bemutató részek, de az 1951-s napló sem...

Az oktatáspolitikai kerekéi közé „a 185. oldal táján” vették *Bassola*, amikor *Kemenes Illés* az Országos Közoktatási Tanács jegyzői állására kérte fel. Innentől már a harmincas évek oktatástörténetében tájékozottabb ember számára ismerős nevek bukkannak fel, *Locka Alajosé* (akit a szakoktatás-politikai expanzió egyik főszereplőjeként ismerünk) aki az emlékirat szerint OKT titkári minőségében a minisztériumi tisztviselők uta-

<sup>1</sup> Kádárné Fülöp Judit (1990):

Az IEA-fogalmazásvizsgálat Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest.

sításainak kellenél is szolgálbb végrehajtója volt, *Kemenes Illésé*, (őt a legbefolyásosabb tankertületi főigazgatóként ismertük meg korábban) aki elnöki címe ellenére csak ülések idején jött be az OKT-ba, *Drózdly Gyuláé*, akinek vezérkönyvek kiadásával kapcsolatos (oktatásigazgatástörténetből közismert) véleményét új oldalról ismerjük meg: ő a vezérkönyv írásban anyagilag volt feltűnően érdekelt, s szerkesztőként a Néptanítók Lapja vezércikk honoráriumait a minisztériumi osztályvezetők korrumpálására használta.

Stiláris és intellektuális – de oktatástörténetileg nem dekadáló – ellentétből olvashatunk a klasszikus műveltségű tanácsvezetők (pl. *Husztli József*) és a pedagógusképzettségű tanítóképző-egyesületi vezetők közötti viszony jellemzésekor. *Teleki Pál* tanácselnöki szerepéről is inkább csak a dilettáns improvizációk, illetve a földrajztanárok feltűnése (még a filmcenzúra-bizottságra is kiható) futtatása jut az emlékező eszébe... Van némi információértéke, hogy *Teleki* – állítólag nyilvánvaló várakozások ellenére – 1938-ban kultuszminiszteri székbe kerülve is megtartotta *Hóman* egész titkárságát.

A minisztériumi tisztviselők közül megismerkedünk *Keveházi Kovács Gyula* osztályfőnökkel, aki sógora volt, felületesebben két helyettesével *Szöke Zoltánnal* és *Kreitl Gézával*. A róluk szóló adalékok kivétel nélkül hivatali munkatílusukról illetve meglehetősen külsődleges emberi tulajdonságaikról szólnak. Szakmai, politikai, jogi állásfoglalásaik a szerzőt nem érdeklik, noha – valamilyen munkatílusról szóló elbeszélés közben – véletlenül kiderül, hogy például *Keveházi* kifejtette *Bassolának* az állam-egyház viszonyt érintő, *Klebelsberg*től is, *Hóman*tól is eltérő nézeteit. A szerző valószínűleg rengeteg ilyen beszélgetés, fontos elvi és politikai ügy tanúja lehetett, de ezekről egyszerűen nem ír.

A megélt és elmeséltetlenül maradt ügyek egyik példája: *Jaloviczky Károlytól*... „mint ügyosztályvezetőtől *Hóman* ügyes sakkhúzással úgy szabadult meg, hogy államtitkárrá nevezette ki, aztán nem is egészen egy évig tartó tiszteletkör repülés után kibuktatta erről a helyről”. Ez az egyetlen mondat is jelzi, micsoda információ mennyiség maradhatott *Bassola* fejében. Miért nem távolíthatta el egyszerűen a miniszter a neki nem tetsző osztályvezetőt? Ki védte az osztályvezetőt? Hogyan tudta könnyebben eltávolítani *Hóman* az államtitkárt, mint az osztályvezetőt? Mi volt ellentétük lényege? Erre már sosem kapunk választ. (A harmincas évek közepének végének személyeséit ideológiatörténetileg – szervezetszociológiailag – politikatörténetileg, mint a *Bethlenhez-Klebelsberghez* illetve az 1935-ben eltávolított *Petri Pál* politikai államtitkárhoz kötődő csoport vereségét szoktuk elkönyvelni az új tanügy-igazgatási emberekkel szemben – de iratszintű bizonyítékaink erről nincsenek...)

A könyv kevés forrásértékének számító leírása közül megemlíthetjük (218. o.) a VKM és a PM között folyt költségvetési alkut, melyekben személyesen vett részt a két miniszter. (*Bassola* szerint igazi hiány sosem állott elő, mert a VKM illetékes osztályai mindig annnyival többet kértek, amennyit azután a PM lealkudott...) Hiteles „sztori”, hogy *Szily Kálmán* államtitkár olyan értelemben avatkozott bele a gimnáziumi könyvtárak könyvrendelési programjába, hogy azzal konkrétan egy szerződést támogasson anyagilag – de hogy ez mennyire tipikus és mennyire atipikus jelenség, nem derül ki. (Egy, a közelmúltban készült, publikációként még nem olvasható *H. Kovács András* által készített tanulmány a gimnáziumi ajánlójegyzékek és *Kornis Gyula* üzleti kapcsolatairól közötti viszonyt valószínűsíti...) A párbeszéd viszont, amelyben a szerző leírja, hogyan beszélte volna le ő *Hóman*-t – pedagógiai érvekkel! – az idegen nyelvek óraszámának csökkentéséről, meglehetősen hihetetlennek tűnik. (A tantervkészítés már akkor is erősen intézményesült: ezt nemcsak az OKT részlegesen fennmaradt jegyzőkönyvei bizonyítják, de például az 1934-s középiskolai ankét 1980-as években megjelent jegyzőkönyve is...)

Érdekes adalékokat találunk az iskolafenntartók tanügyigazgatás minisztérium háromszög viszonyáról. Mint tanügyigazgatás-történettel foglalkozó kutató számos közvetett (illetve alacsonyabb rangú tisztviselőtől származó közvetlen) bizonyítékot találtam arra, hogy az államsegély nyújtása megvonása revolverezési eszköz volt az állam kezében (*Mester Miklós* ugyanerre emlékezett, de nem tisztviselő, hanem ellenzéki képviselő korából...) ez az első olyan visszaemlékezés azonban mely *ennek kormányzati tudatosságát bizonyítja*. A miniszteri tanácsos beleavatkozott *Sebest* piarista rendfőnök és *Czapik* püspök iskolafenntartással kapcsolatos vitájába, melynek végén az állami tisztviselő egyszerűen megzsarolta a püspököt (239. o.). Ugyanennek puhább „változataként” az evangélikus egyház ambicionálta rozsnyói gimnázium felállításához nem adnak államsegélyt, minthogy a típus nem esik bele a kultúrpolitikai koncepcióba, viszont az evangélikus polgári és a liceum felállításához igen...

Érdekes, hogy *Bassola*, nem mint minisztériumi tisztviselő, hanem mint az egyházi főhatóság képviselője látogat a (visszacsatolás utáni) kassai premontrei gimnáziumba... Az ottani szempontok: például hogy a je-gyekben a premontreiek le ne maradjanak a helyi állami gimnázium mögött, hogy vigyázni kell a frissen Kas-

sára került premontreiek reputációjára, hogy a helyi katolikus tisztviselő fiának jegyét meg kell változtatni – olyan oktatástörténeti elemekre derítenek fényt, melyeket sejtettünk, de – magas rangú tisztviselőtől származó írásos visszaemlékezéssel nem rendelkezünk felőlük...

Érdekes a szerző visszaemlékezése a leventemozgalomra, melynek szélsőséges militarizálását elsősorban az egyébként VKM alkalmazott testnevelési tisztviselő *Tárczay Felicides Román* bűnének s nem a szakirodalomban ismertebb *Béldy Alajos* tábornoknak tulajdonítja. (*Szabó Lajos* közelmúltban megjelent testnevelésoktatás-történeti disszertációja szintén azt támasztja alá, hogy a személyi és szervezeti frontok lényegesen bonyolultabbak, mint ahogy korábban a „militarista levente – pedagógus cserkész” dichotómia alapján gondoltuk.)

Az OKT-ból indult tisztviselő a negyvenes években már miniszteriális oldalról szemléli a OKT munkáját, s állapítja meg, hogy az OKT tagjai személyükben érdekeltek a tankönyvek gyorsabb változásában... (262. o.). *Bassola* javaslatára váltják le *Husztit*, s nevezik ki *Kelemen Krizosztomot* (azt a pannonhalmi főapátot – tehetjük hozzá – aki 1941-ben lemondással fenyegetődzik, mert a szerzetesrend autonómiáját a tanügyigazgatási expanzióval szemben megvédeni nem tudja) *Imre Sándort* (aki pedig 1918-as múltja miatt „gyanús” számított!), majd *Kovács Mátét* (aki mint tudjuk 1945 előtt és 1945 után egyaránt megfelelt...) a szervezet vezető pozícióira...

Politikai karrierje csúcsát, az államtitkárságot *Teleki Géza* minisztersége alatt éri el, minisztériumot újjászervező befolyását azonban korlátozza, hogy megjönnék – 45 tavaszán – a „debreceniek”. Ilyen „debreceni” *Bereck Albert* későbbi püspök, akit *Apponyi Albert* törvénytelen fiának tartanak, s akiből a minisztériumi emberek államtitkárt szeretnének csinálni *Simon László* ellenében. *Simon* – „a másik debreceni” – őt az SZDP „erőszakolta rá” *Teleki Gézára* s őt – aki egyébként középiskolai tanár volt – megjelenése alapján a budapesti tisztviselők egyszerűen „mesterlegénynek” tartották... (347. o.)

A koalíciós időszak szereplői közül találkozik (a szerinte „kapcsolatai révén Nobel díjat szerzett...”) *Szentgyörgyivel* – bár már nem emlékszik rá, s a szerkesztők sem javították ki, hogy a *Szentgyörgyi* által vezetett intézményt már nem Közoktatási, hanem Köznevelési Tanácsnak hívták – *Sik Sándorral*, akinek OKT alelnökségét állítólag *Bassola* javasolja (373. o.). Feltűnnek – *Bassola* ellenszenvétől kísérve – a korszak fontos pedagógus szakszervezeti funkcionáriusai, *Béki Ernő* és *Lukács Sándor*. (Utóbbi két politikusnak egyébként szintén megjelentek cikk illetve tanulmány méretű visszaemlékezései, *Lukácsal* – 1981-ben – sikerült hosszabb történeti interjút is készíteni.) Meglepő módon nem szerepelnek az emlékiratban azok a figurák, akik a minisztérium tisztviselői közül – iratszinten is bizonyíthatóan – önálló arculattal rendelkeztek, például *Szombatfalvy György*, a „latinháború” egyik fő figurája, vagy *Beresztóczy Miklós*, a „fakultatív hittan” körüli csatározások (s a későbbi magyar egyházpolitika) egyik fontos szereplője...

*Bassola* politikai arculata nem túlzottan érdekes. Mit sem ír a *Hóman-Teleki-Hóman-Szinnyei* miniszterváltások, vagy a *Petri-Tasnádi-Zsindely-Fáy* politikai államtitkárváltások körüli belpolitikai, ideológiai mozgásokról, s az 1945 utáni koalíciós pártok megítélése is meglehetősen tájékozatlanságra vall. Jellegetes közép-osztályi jellegű „békebeli” antiszemitizmusa nem tartja vissza a szintén nem túlzottan erőteljes lépéskísérletektől, melyekkel az 1944-ben üldözöttek próbál segíteni. Az illegális kommunista párt figyelmezteti, hogy nyílas időkben megpróbáltatások várhatnak rá – ama bizonyos októberi vasárnap után *Bassola* nem is megy be a hivatalba, de végül nem kell üldöztetéssel szembenéznie. Sajnálkozva szól azokról, akik a nyílas VKM-t vagy *Szöllősi* miniszterelnök-helyettest is kiszolgálták, *Kósa Kálmánról*, aki a németek győzelmében megintgathatatlanul hitt – de e kérdéseket nem tartja perdöntőnek megítélésükben...

Nyugodtan megállapíthatjuk: aki nem ismerte a harmincas - negyvenes évek oktatáspolitikáját, az *Bassola Zoltán* emlékirata nyomán sem fogja jobban ismerni. A fent megemlített adalékokon túl az eseménytörténet szintjén nincs érdemi hozadék, az események-jelenségek mélyebb összefüggéseinek közelében se jár a szerző.

A politika és a történelem iránti érzéketlenség különösen azért feltűnő, mert egy kifejezetten művelt szerzőről van szó – s ezt nemcsak bölcsészdoktorátusa, hanem az emlékirat szépirói értelemben is hibátlan nyelvi megformáltsága is bizonyítja. Döbbenetes viszont a *kötetben meg nem jelent, de utalásszinten jelenlévő információtömeg*.

Ez a kötet legfontosabb tanulsága: az, hogy a magukat *nem* politikusnak megélő, a jelenségek ágazatpolitikai jelentésének absztrahálására is képtelen tanügyigazgatási tisztviselők is rendelkeznek olyan tapasztalatokkal, olyan információkkal, melyek az oktatástörténet-írás számára is relevánsak. *Akkor, ha módszeres történeti interjúkban megkérdezik őket.*

A nyolcvanas években az Oktatókutató Intézetben sok száz interjú készült a hatvanas- hetvenes- nyolcvanas évek pártközponti, minisztériumi, megyei szintű tisztviselőivel. Ezek az interjúk nagyon komoly forrásértékűek, de mégsem pótolnak egy módszeres történeti interjúsorozatot. Az interjúk feladata akkor az volt, hogy a hozzáférhetetlen állami és pártokumentumokat pótolják. A nyilatkozók zöme aktív tisztviselő volt, s a közvetlen közelmúltról szóló elemzések optikáját az 1981-es felsőoktatási párthatározattal vagy az 1985-ös oktatási törvénnyel kapcsolatos izgalmak homályosították el. Az interjúk és a publikus dokumentumok bázisán nagyon sok akkor oktatáspolitikainak nevezett (de legalább annyira oktatástörténeti) tanulmány született az ötvenes-hatvanas-hetvenes évek történéseiről, folyamatairól.

Azóta a párt és állami irattárak hozzáférhetővé váltak, a rendszerváltás a hatvanas-hetvenes évek ideológiai-ágazatpolitikai vitáit valóban *történetivé* tette, a potenciális visszaemlékezők „érdekeltsége” minimalizálódott.

Itt az ideje, hogy neveléstörténet-írásunk – szeminaristák, szakdolgozók, PhD hallgatók tömeges bevonásával – *módszeresen* folytassa a nyolcvanas években megkezdett „Oral history” jellegű anyaggyűjtést. Még vannak olyanok, akik érdemi emlékekkel rendelkeznek az ötvenes évek oktatáspolitikájáról. A hatvanas-hetvenes évek igazán befolyásos oktatáspolitikai vezetőinek egy része is körünkben van még. Úgy gondolom, szívesen beszélnének, adnának választ kérdésekre, akár hallgatóink, szakdolgozóink kérdéseire is. Minél később kérdezzük őket, a biológia törvényei szerint egyre pontatlanabbak lesznek a válaszok. Azután pedig nem lesznek.

A feladat adott.

Nagy Péter Tibor